

קשיים בוויסות החושי ואומנות הדאדא

תקציר

במאמר זה אסביר את קשייהם של הילדים עם בעיות בוויסות החושי, אתאר את אמנות ה'דאדא' ואנסה לקשור בין שני העולמות.

בהיותי מרפאה בעיסוק חלק נכבד מתפקידי הוא לעזור לילדים החווים קשיים בוויסות החושי שלהם אשר מתבטאים ברגישות יתר או בתת-רגישות לגירויים שונים. התנהגויותיהם נתפסות בקרב אנשי החינוך כ"פעילות יתר" או כקשיים בקשב ובריכוז. בהשתלמות בעין הוד מצאתי עצמי נעה במקומי בחוסר נוחות ומכסה את אוזני בשתי ידי. הצלילים של חריטת קווים בזכוכית, המגע של פסלים ממתכת חלודה והתיפוף הרועם הכניסו אותי לאי שקט ולרצון לסלק את הגירוי המטריד.

ראיתי בכך הזדמנות להדגים למורות את מה שחווים הילדים הללו וכיצד תגובותינו לחוסר הנעימות בסדנאות דומות להתנהגותם בכיתה מחד גיסא, ומאידך גיסא כיצד אפשר להשתמש בגירויים העצמתיים כדי להשביע את 'רעבונם' של הילדים עם התת-רגישות לחויות.

מילות מפתח: עיבוד חושי; ליקוי בוויסות חושי; פרופיל סנסורי; דיאטה סנסורית; דאדאיזם.

עיבוד חושי

'תחושה' היא הדרך שבה אנחנו קולטים במוח מידע מהסביבה באמצעות החושים ואיברי הגוף הפנימיים. כל הגירויים הנקלטים עוברים למערכת העצבים המרכזית, המפקחת על כל תפקודי הגוף, ההתנהגות והלמידה. תהליך פענוח הגירויים במוח מאפשר את התגובה שלנו לגירוי. יש שבע מערכות תחושה: טעם, ריח, ראייה, שמיעה, מגע שטחי ('מישושי'), יציבה ושיווי משקל ותחושה עמוקה (הידע שלנו על מנח איברי הגוף שלנו בחלל). התפקיד העיקרי של התחושה הוא לקיים תקשורת עם העולם החיצוני ועם פנים הגוף בשלושה תחומים: אספקת מידע, אזהרה מפני סכנות והנחלת חויות אסתטיות (לויאן-אלול וכרמון, 2008; קרנוביץ, 2007).

עיבוד חושי הוא התהליך הניורולוגי של ארגון המידע שאנו קולטים מגופנו ומן העולם סביבנו לשם שימוש בחיי היומיום. העיבוד החושי הוא דינמי, בלתי פוסק ומעגלי. הוא מתרחש במוח, בחוט השדרה ובמערכת העצבים. כאשר מוחנו מעבד תחושות ביעילות אנו מגיבים אוטומטית

בתגובות סתגלניות העוזרות לנו להשתלט על סביבתנו. כאשר אנו מרגישים בטוחים ואיננו צריכים להשקיע את כל מאמצינו בהישרדות, אנו יכולים להשתמש בחושינו לצורך העיסוקים האנושיים היומיומיים כתנועה, למידה, משחק, עבודה והנאה ממערכות יחסים עם אחרים. העיבוד החושי כולל קליטה, איתור, אינטגרציה, ויסות, הבחנה, תגובות הקשורות ליציבה (שיווי משקל) ותכנון תנועה. תהליכים אלה הם בו-זמניים (דאן, 2010; האן-מרקוביץ, 1993).

לכל ילד יש דחף פנימי להתנסויות חושיות שממריץ אותו ליטול חלק פעיל בחוויות המקדמות את העיבוד החושי. הוא חוקר את הסביבה, מנסה פעילויות חדשות ושואף לפגוש אתגרים מורכבים יותר ויותר. ההשתלטות על כל אתגר חדש גורמת לו לתחושת הצלחה, וכל הצלחה מעניקה לו ביטחון עצמי לפרוץ קדימה (Ayres, 1974).

קשיים בוויסות חושי

הפרעה בוויסות חושי היא תת-אבחנה של ליקוי בעיבוד החושי (Sensory Processing Disorder – SPD) הכוללת שלוש תת-אבחנות: ליקוי באבחנה חושית (Sensory Discrimination Disorder), ליקוי מוטורי על רקע קושי בעיבוד מידע חושי (Sensory Based Motor Disorder) והפרעת ויסות חושי (Sensory Modulation Disorder) (ארון, 2012; Miller et al., 2005; בתוך גל, 2008).

הליקוי מופיע בקרב 5%-16.5% מהאוכלוסייה הטיפוסית של ילדים בגיל הגן ובית הספר בדרגות חומרה שונות. בקרב אוכלוסיות של ילדים עם מוגבלויות שונות (כגון תסמונת קשיי קשב וריכוז, רצף האוטיזם, הפרעות רגשיות, מוגבלות שכלית התפתחותית) השכיחות נעה בין 40%-ל-90%. התייעוד המחקרי מורה כי ההפרעה נמשכת לאורך החיים, אך לא נבדקה שכיחות הופעתה בקרב מבוגרים (יוכמן, טבקמן, בוני, גל ופרוש, 2015).

אנשים עם הפרעה בוויסות החושי מתקשים לווסת את העצמה ואת אופי התגובות ההתנהגותיות לגרייה חושית בהתאם לדרישות הפעילות והסביבה. זה נובע מקושי באופן שבו המוח קולט ומארגן מידע חושי ועושה בו שימוש, דבר הגורם לבעיות באינטראקציה יעילה עם הסביבה היומיומית. ליקוי בוויסות החושי מאופיין בחוסר יכולת לווסת ולארגן את הרמה, העצמה והמהות של התגובות לקלט חושי בדרך מדורגת ומסתגלת. התנהגותם של הילדים עם קשיים בוויסות החושי נראית לנו פרובוקטיבית, וקוראת תיגר על הכללים הנהוגים במערכת החינוך בפרט ובחברה בכלל. הם חווים את העולם כחסר היגיון. לכל אחד מהילדים פרופיל אישי סנסורי והתנהגותי (אמונס ומקינדרי, 2008; Miller, Fuller, & Roetenberg, 2014).

ההפרעה יכולה להתבטא במערכת חוש אחת או בכמה מערכות חוש, וכוללת שלושה תת-סוגים היכולים להופיע לחוד או בצירופים שונים:

א. תגובתיות יתר לגירוי חושי (הגנתיות סנסורית) – (Sensory Over Responsivity): ליקוי ביכולת לווסת את הרמה, העצמה והמהות של התגובות לקלט חושי באופן מדורג ומסתגל. רגישות יתר נחשבת לליקוי השכיח ביותר מבין הליקויים הסנסוריים. רגישות יתר היא אוסף של תסמינים, שהם תוצאה של תגובת הגנה או תגובה שלילית לגירוי לא מווסת המתפרש על ידי המערכת כבעל עצמה רבה מדי. תגובותיהם של ילדים אלה לתחושות מתחילות במהירות, בעצמה גבוהה ונמשכות זמן רב יותר מאשר אצל ילדים בעלי רגישות חושית רגילה באותם תנאים. תגובותיהם בולטות במיוחד כאשר הגירוי אינו צפוי. ניתן למצוא רגישות יתר במערכת חוש אחת או בכמה מערכות חוש אצל אותו הילד. עם זאת, הקושי הוא בתפקוד

המערכת התחושתית בכללותה ולא קושי מבודד בתת-מערכת זו או אחרת. רגישויות יכולות להשתנות לאורך היום ומיום ליום. יש קשת רחבה של תגובות לגירויים התחושתיים. ילדים יכולים לנסות להימנע מהתנסויות תחושתיות מסוימות עקב סלידה או רתיעה מהן. באופן כללי, לילדים עם רגישות יתר לתחושה יש קשיים במעברים ושינויים בלתי צפויים. הם מחפשים שליטה בסביבות הסנסוריות שבהן הם נמצאים ועשויים להעדיף חזרתיות והיעדר שינויים או שינוי המתרחש בקצב איטי וצפוי. הם יכולים להיות גם כפייתיים ודורשי שלמות.

ב. תת-תגובתיות חושית – (Sensory Under Responsivity): זו התנהגות המאופיינת ב'רישום לקוי' משום שילדים אלה לא מבחינים או 'רושמים' את המידע התחושתית הנכנס. הם ילדים שקטים ופסיביים, מתעלמים או אינם מגיבים לגירויים בעלי עצמה אופיינית בסביבתם. הם נראים מכונסים בעצמם, אדישים או מנומנמים, וקשה ליצור אתם קשר. נראה שחסר להם הדחף הפנימי לחקריות וחקירה מוטורית, כפי שיש לרוב הילדים, והם אינם מבחינים באפשרויות לפעולה הנמצאות בסביבתם. הם זקוקים לקלט בולט ובעל עצמה רבה כדי להיות מעורבים באופן פעיל בסביבה.

ג. חיפוש חושי – (Sensory Seeking Craving): ילדים עם תבנית זו מחפשים באופן אקטיבי או משתוקקים לגרייה סנסורית ונראה שיש להם דחף בלתי ניתן למילוי לקלט סנסורי במגוון ערוצים. הם נוטים להיות בתנועה מתמדת, מתנגשים, נתקלים וקופצים, מאזינים למוסיקה וטלוויזיה בעצמות גבוהות, עשויים לחפש התנסויות של טעם או ריח בעלות עצמה גדולה. למרות החיפוש המתמיד הם מתקשים לספק את הצורך שלהם בגרייה מתמדת והתנהגותם עלולה להיות בלתי מאורגנת. החיפוש המתמיד עלול לפגוע ביכולתם לשמור על קשב לצורך למידה. דעתם עלולה להיות מוסחת בשל הדחף לנסות להשיג גירוי תחושתית נוסף במקום להתמקד במשימות (קרנוביץ, 2004; 2007; Miller, Cermak, Lane, Anzalone, & Koomar 2004).

הערכה והתערבות

במקרים שבהם ההפרעה פוגעת באיכות החיים ובהשתתפותו של האדם בחיי היומיום בתחומי העיסוק השונים יבוצע תהליך הערכה והתערבות בהפרעה, המבוססים, בין השאר, על המודל האקולוגי של ויסות חושי (The Ecological Model of SMD). המודל הזה מניח, כי התפקוד של אנשים עם SMD מושפע מן האינטגרציה הדינמית בין האדם ובין הסביבה שבה הוא מתפקד (סביבה פיזית, תרבותית, חברתית), וכי תפקוד תקין מתאפשר רק כשיש הלימה בין הפרופיל החושי-רגשי-קשבי של האדם ובין סביבתו (Miller, Reisman, McIntosh & Simon, 2001), בתוך יוכמן ואחרים, 2015). הטיפול בריפוי בעיסוק מותאם הן לאדם עצמו (מבחינת העיסוקים שאותם הוא צריך ורוצה לבצע, תפקידיו, ערכיו, העדפותיו, עצמותיו ומגבלותיו), והן לסביבתו והקשריו (סביבה חברתית, פיזית, הקשרים תרבותיים, אישיים ווירטואליים). יש להתייחס גם להקשר הטמפורלי – ממדי הזמן בביצוע העיסוקי, כגון שלבי חיים, זמן ביום, זמן בשנה, משך הזמן (ילון-חיימוביץ, נוטה ומזור, 2006).

השלב של הערכה והטיפול בקשיים בוויסות סנסורי הם:

1. הגדרת ה'פרופיל הסנסורי' של הילד – ניתוח מעמיק של המאפיינים החושיים הייחודיים שלו והאופן שבו ההפרעה בוויסות החושי משפיעה על העיסוקים ועל הפעילויות שעליו

לבצע, על השגרות וההרגלים ועל איכות חייו. ההערכה נעשית בעזרת תצפיות בסביבות שונות, שאלונים סטנדרטיים וראיונות עם הילד או המבוגר, מוריו, הוריו או בן זוגו (Dunn, 2006). בסיום התהליך מתקבל מידע על פרופיל התגובות לגרייה החושית של האדם ועל המאפיינים החושיים של הסביבות האנושיות והלא-אנושיות שבהן הוא מתפקד (יוכמן ואחרים, 2015).

2. הערכת הסביבה הסנסורית של הילד – בדיקת הגירויים התחושתיים השונים בסביבתו של הילד והבוגר – בבית, בגן או בבית הספר, במגרש המשחקים, בסביבת העבודה ועוד. דוגמאות למשתנים שנבדקים:

סדר היום והמסגרת: האם הסביבה צפויה ועקבית דיה? האם היא צפויה ועקבית מדיי? האם נדרשים מעברים רבים בין פעילות לפעילות? האם יש גיוון בפעילויות (שיבה, פעילות גופנית, למידה, מנוחה)?

כמות הפעילויות הסנסוריות: האם הן מספיקות? מגוונות? יש בהן אפשרויות בחירה? יש יותר מדיי אפשרויות המביאות לבלבול ועירור יתר?

רמת הגירוי: האם רמת הגירוי גבוהה מדיי או נמוכה מדיי עבור המערכת הסנסורית של הילד?

גירויים חזותיים: האם הצבעים חזקים מדיי? רגועים מדיי? מתאימים לדרגת העוררות של הילד?

סוג התאורה: אורות ניאון? נורות של וואט נמוך? תאורה טבעית? חשוך מדיי? אור שמש בהיר מדיי?

גירויים שמיעתיים: קולות רמים מדיי? האם ניתן להפסיק הפעלת מכשירים? להשתמש באטמים? להיכנס לחדר שקט? האם המוסיקה רמה? האם היא רכה? כיצד מגיב הילד לקצב ולמלודיה?

גירויים למערכת המגע השטחית: אילו מרקמים יש בסביבה (רהיטים, שטיחים)? כיצד מגיב הילד אליהם?

גירויים ארומטיים: האם יש ריחות לא נעימים בסביבה (מטבח, שירותים)?

3. התערבות: תהליך ההתערבות יכול להיעשות באופן פרטני עם האדם, באופן קבוצתי ו/או באמצעות מתן מידע, הדרכה וייעוץ לאדם, משפחתו ולאנשים אחרים בסביבות חייו (כגון צוות חינוכי, צוות עבודה), הן במרפאה והן בסביבת החיים הטבעית. גישות ההתערבות השונות נועדו לשפר את ההלימה בין האדם, העיסוק וסביבת החיים כדי לקדם את ההשתתפות. יש שלושה תחומי התערבות מרכזיים: שינוי באדם, שינוי בסביבה ושינוי בעיסוק.

א. שינוי באדם יכול להתבצע באמצעות בניית 'דיאטה סנסורית' המתאימה לו בהתחשב בהעדפותיו, קשייו ויחסי הגומלין עם הסביבה המשפחתית והתעסוקתית/כיתתית. דיאטה סנסורית היא תכנית מעשית הכוללת פעילויות ו/או חוויות סנסוריות יומיומיות הנדרשות לאדם או שיש לנטרל אותן. פעילויות אלו מותאמות לצרכים הספציפיים שלו

על מנת לשמור על איזון סנסורי ולאפשר תפקוד מסתגל (Miller, Anzalone, Lane,) (Cermak, & Osten, 2007).

ב. שינוי הסביבה כולל סביבה פיזית-חושית, אנושית ומוסדית, למשל התאמת נורות תאורה, בידוד אקוסטי, התאמת סוג בדים ובגדים, החלפת מקום ישיבה באולם/כיתה/ מסעדה (ארד, 2008).

ג. שינוי בעיסוק יתבצע כדי להתאים את סביבת העבודה ודרישות התפקיד למאפיינים התחושתיים של האדם ועל מנת לקדם מימוש פוטנציאל אישי ברמת ההישגים ובתפוקה (יוכמן ואחרים, 2015).

לאחר שניתחתי את הקשיים שבהם נתקלים אנשים עם הפרעה בוויסות חושי והשפעתם על תחומי העיסוק וההשתתפות שלהם, והצעתי דרכים להתערבות, אעבור לתאר את אמנות הדאדא וכיצד היא משפיעה על ערוצים תחושתיים שונים.

הדאדאיזם

הדאדאיזם הוא זרם אמנותי-תרבותי אוונגרדי שנוסד בציריך בשנת 1916 ופעל עד שנת 1922-1923. לאמנות המסורתית יש כללים של קומפוזיציה, פרספקטיבה, שימוש באמצעים ובחומרים מקובלים ונושאים מוגדרים. מלחמת העולם הראשונה יצרה לראשונה התייחסות חדשה בקרב האמנים: החברה המערבית נעשתה 'ישק האגרוף' שכנגדו הטיחו האמנים את תסכולם ואת זעמם. הם דגלו בתפיסת עולם ניהיליסטית, שוללת כול: את ערכי החברה הבורגנית (שנתפסו כמסכה שקרית שעוטים הפוליטיקאים לצורכיהם) ואת האמנות באשר היא נוצרת. התפיסה הרווחת הייתה, כי אם האמנות היא ראי החברה, הרי שחברה המובילה את עצמה כמו ידיה לאובדנה, אינה ראויה לאמנות.

תופעת הדאדא הייתה השקפת עולם, לא סגנון ולא אסכולה אמנותית. עוד לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה שיקפה יצירתם של אמנים, שחשו בשבר החברתי הממשמש ובא, שבר באמנות המסורתית. מרסל דושאן ופרנסיס פיקאביה נחשבים למבשרי הדאדא ויצירתם 'אומצה' בידי אמנים המכונים דאדאיסטים בשל היותה פרובוקטיבית וקוראת תיגר על מסורת האמנות באשר היא (הדס, 2002).

בקרב רוב האמנים ה'דאדאיסטים' התערערה תחושת הביטחון והמלחמה רק חידדה והעצימה את חוסר השקט ואת תחושת חוסר הסיפוק שאפיינה את הרגשתם ביחס לקיים בכלל ולאמנות בפרט. לכן יש לראות ביצירתם של מבשרי הדאדא קשר ישיר לאמני הדאדא, משהגדירו אלה לעצמם במה תטפל יצירתם וכיצד תתבטא בפני הציבור.

האמנים הדאדאיסטים חשו צורך בניתוק מוחלט מן החברה, המשטר, הדת, המדינה והאמנות. הם עשו זאת תוך כדי שבירת כל המוסכמות שהיו מקובלות, ובראש ובראשונה בשלילת ערכי התרבות הקיימים ושלילת המסורת האמנותית הממוסדת באשר היא. הם חשו גועל ודחייה כלפי החברה ורצו לזעזע בכל מחיר (הדס, 2002).

הפילוסופיה והאמנות המסורתית נראו לאמנים הדאדאיסטים כחלק אינטגרלי מן הרציונליזם החברתי של הבורגנות, עד כי אין עוד בכוחן ליצור דבר-מה חדש, שיוכל לבטא את מחאתו של דור המלחמה נוכח המציאות. במקום שמציאות זו תשתק את האמנים, הם החליטו לפנות

לאבסורד, לחוסר ההיגיון, לפרימיטיביזם – לכל מה שנראה בעיניהם סתמי ובלתי טעון בערכי המסורת שבזו לה. אך למרבית האירוניה, הציירים והמשוררים הדאדאיסטים קראו למוטט את החברה והאמנות שפעלו בתוכה. מוזרה עוד יותר העובדה שב'חברה' עצמה ניכרו סימנים מזוכיסטיים של 'חיבוק' הדאדאיסטים, ויצירותיהם נחשבו בעיניה 'לאמנות' למרות הכול (עמוסי וירון, 1992).

תנועת הדאדא קמה כאמור ב-1916 בציריך שבשוויץ הניטרלית בידי קבוצת משוררים וציירים שגלו מארצותיהם. הם קראו לפעילותם היצירתית 'דאדא' וכתבו מנשר (מניפסט) שגובשו בו רעיונות היצירה הדאדאיסטית, הניהיליסטית. על פי הדאדא, ההיגיון והסיבתיות אכזבו ככלים לניהול תקין ורציונלי של העולם, ולכן יש לברוא את העולם מחדש, ללא סדר והיגיון אלא באקראי, מתוך תקווה אוטופית לעולם טוב יותר ללא מלחמות.

עם תום המלחמה חזרו חלקם לארצותיהם וחלקם עברו למקומות חדשים, בעיקר לפריס. בהשראת אנשי הגרעין המייסד של הקבוצה קמו בברלין, בקלן, בהאנובר ובפריס קבוצות דאדאיסטיות, אף כי לא היה ביניהן מכנה משותף סגנוני – לא בצורה, לא במוסיקה, לא בשירה ולא בספרות. המשותף לכולם הייתה הסלידה העמוקה מן החברה והצורך ביצירה מנוכרת בעליל לכל מה שקשור במסורת שבאו ממנה, יצירה שתבסס על אבסורד, על ניכור ועל חוסר ההיגיון מוחלט (הדס, 2002).

הדאדאיסטים פיתחו טכניקות אמנות חדשות ואלו הן:

1. **קולז'ים ותבליטים** העשויים מחומרים מסוגים שונים המסודרים באופן אקראי, ונועדו לערער את השיפוט האמנותי אסתטי שזוהה עם התרבות האירופית. מרסל ינקו יצר תבליטים עשויים מעץ בסגנון קוביסטי מופשט, ציורים אקספרסיביים המשולבים בקולז'ים וכן סדרה של ציורים בסגנון השואב מהקוביזם ומהפוטוריזם שתיארו את אירועי הדאדא. הקולז' הוא מדיה אמנותית שבה נעשה שימוש בפיסות עיתון, נייר, אריג או כל חומר אחר ליצירת תמונה דו-ממדית (עמוסי וירון, 1992).
2. טכניקה אמנותית דומה לקולז', שבה יוצרים אובייקט תלת-ממדי מחיבור של חפצים שונים היא **האסמבלז'**. זה האחרון יכול לתפקד כפסל חופשי בחלל או כתבליט.
3. אחת התרומות הססגוניות המשמעותיות של תנועת הדאדא בגרמניה הייתה המצאת טכניקת ה**פוטומונטז'**. הטכניקה כללה שימוש בדימויים מצולמים בנוסף למגוון חומרים ואמצעים נוספים שכבר היו בשימוש בטכניקת הקולז'.
4. בניו יורק פיתח דושאן את מושג ה'**Ready made**', שיצר סוג חדש של יחסים בין האמן לקהלו. ה'**Ready made**', בהיותו אובייקט תעשייתי חסר ייחוד, מקבל את מעמדו כיצירת אמנות מתוקף אופן הבחירה של האמן בו ומאופן שילובו ביצירה. בכך מערער ה-'**Ready made**' בצורה רדיקלית את האמנות, ערכיה ודרך שיפוטה. השימוש בחפצים כ'אמנות', כשהם מנותקים מההקשר השימושי והמקורי שלהם, מרחיב בצורה יסודית את החשיבה המקובלת על אודות 'מהי אמנות'. לעתים נעשים בחפץ התאמות ושינויים (הדס, 2002).
5. בתחום ה**שירה** יצרו הדאדאיסטים שירה פונטית חסרת מובן, הכוללת הברות חסרות משמעות ושירה סימולטנית, שבה אנשים ספורים מקריאים טקסטים שונים בו-זמנית

במעין קקופוניה (מצלול). חברי הקבוצה הוציאו כמה מגזינים שבהם הופיעה, בין השאר, 'שירה לטריסטיית', שהיא שירה אדיוגרפית כתובה המבוססת על טקסט כתוב על הדף בתוך יצירת קומפוזיציה ציורית. זה פיתוח של השירה הפונטית אשר, על פי הדאדאיזם, רואה את האותיות המשמשות את היחידות הבסיסיות של השירה כעדיפות על המילים היוצרות משמעות. שירה זו נכתבה בצורה גרפית והתייחדה בשימוש בגופנים מרובים ושונים בשיר אחד ובמבנה שורות חריג. חריגה זו מכללי הכתיבה הובילה אל אותו ניהיליזם שאליו שאפו האמנים.

6. **במופעים** שנערכו בקברט וולטר בציריך בשנים 1915-1916 הוקראו שירים שכתבו המשוררים, הושמעה מוסיקה ייחודית, בדרך כלל מוסיקה **בוויסטיסטיית**. מוסיקה זו היא רעש הנובע משימוש בכלים שאינם כלי נגינה מסורתיים, כגון תיבות, מברשות, מקלות ומטאטאים, תוך כדי צריחת הברות חסרות פשר. היה גם מי שהקיש בנעל על קלידי הפסנתר והפיק רעש מחריש אוזניים שאינו מזכיר במאומה נגינה בפסנתר. הוצגו מחזות אוונגרדים ומופעי מחול 'פרימיטיביים' תוך שימוש במסכות קרטון גרוטסקיות, שבהם כיכבה סופי טאובר כרקדנית. המחזות הללו נערכו, בדרך כלל, בדרך פרובוקטיבית, תוך ניגוח הקהל ומתוך רצון לעוררו מקיפאונו. הקהל לא נותר פסיבי, לעתים קילל בזעם וזרק חפצים על הבמה, אך לעתים גם צחק ונהנה מהסטירה ששמע, שכל מטרתה לצחוק ולבוז לו. ההופעות כללו חידושים בתחום התפאורה, התלבושות והמשחק והם מעין תקדים ל'הפנינג' ו'לימיצג' המאוחרים יותר (הדס, 2002).

לכמה מניסיונות השירה הדאדאיסטית, המוסיקה והאמנות הפלסטית, יש מקורות בזרמים ובתנועות שקדמו לדאדא. השפעת הקוביזם על השירה הדאדאיסטית ניכרה בשיר סימולטני שקראו שלושה אנשים בה בעת בשלוש שפות: צרפתית, רומנית וגרמנית. בתחום ה'מופעי', ההשפעה הישירה באה מן הפוטוריזם האיטלקי שערך ערבי מופע פרובוקטיביים במילנו, בתחילתה של פעילות הקבוצה הפוטוריסטית בעיר. גם בתחום המוסיקה ניכרת השפעה פוטוריסטית ממוסיקת הרעש שניסח לואיג'י רוסולו במניפסט מיוחד (הרשב, 2001). שירת הברות חסרות פשר וצרחות צורמות אוזן הושפעו מכתבתו של מארינט'י. המניפסט הדאדאיסטי שניסח טריסטאן צארה ב-1918 משתמש בהצהרות שוללות כול. הוא כתוב בטון מחוצף ואגרסיבי, מהלל את פירוק כל הישן והריסתו ומזכיר את נוסח מניפסט היסוד הפוטוריסטי של מארינט'י (הרשב, 2001).

לאחר שהסברתי את קשייהם של הילדים עם בעיות בוויסות החושי ותיארתי את אמנות ה"דאדא", תוך הדגשת אמצעי הביטוי הרב-ערוציים שלה (חזותיים, קוליים, חומרים ומרקמים שונים ועוד), אנסה לקשור בין שני העולמות.

דיון: קשיים בוויסות חושי ודאדאיזם

המוח האנושי מחפש איזון והנאה. מוח שלא מקבל די גירויים נמצא באי-שקט ומרגיש מחסור, ולעומתו מוח שמוצף ביותר מדי גירויים מנסה להימלט מהם. הגירויים למוח מגיעים מערוצים שונים והאמנות נקלטת בעיקר בערוץ החזותי והשמיעתי. רוב יצירות האמנות מחפשות את ההרמוניה – מלוויה נעימה, שילוב צבעים וצורות רגועים – ולכן רובנו אוהבים עבודות אמנות, אם בתערוכות ואם בהופעות מסוגים שונים. בסרטים, מחזות זמר ואופרות אנחנו מחפשים

את השילוב של התנועה, הצבעים, התלבושות, עיצוב הבמה, הקולות והלחנים. המטרה של אמני הדאדא הייתה לשבור את הכללים, לזעזע ולהכניס אי-שקט. האמנות הזו לא הובנה ולא הייתה אהובה משום שפעלה בניגוד לנטיות המוח האנושי למצוא איזון ושלווה. כשקוראים את תיאור אמנות ה'דאדא' ואת תיאור חוויותיהם של הילדים עם הקשיים בוויסות החושי והתנהגותם, רואים שיש ביטויים החוזרים על עצמם: פרובוקטיביים, רעש, קפופוניה, קולות הנובעים מכלים שאינם כלי נגינה מסורתיים, צריחת הברות חסרות פשר, סלידה עמוקה, גועל, דחייה, עולם חדש ללא סדר והיגיון, ניכור וחוסר היגיון מוחלט, בריאת שימוש חדש לחפצים המנותק מהשימוש המקורי שלהם, שימוש בגופנים מרובים, מבנה שורות חריג, מניפסט מנוסח בטון מחוצף ואגרסיבי.

לנוכח זאת, ניתן לקשר בין אמנות ה'דאדא' לבין הילדים עם הקשיים בוויסות החושי בשני מישורים עיקריים:

- א. הבנת תחושותיהם והתנהגויותיהם של הילדים לשם קבלתם בחברה ובכיתה.
- ב. טיפול בילדים עם תת-תגובתיות לגירויים.

א. **הבנת תחושותיהם והתנהגויותיהם לשם קבלתם בחברה ובכיתה:** אמני הדאדא יצרו יצירות עצמתיות שבאו לערער על המצב הקיים ולשנות את העולם. היצירות הופנו למגוון חושים, בעיקר לראייה, לשמיעה למישוש ולתנועה. נוכל להבין טוב יותר מה חווים הילדים עם רגישות היתר בחיי היומיום שלהם כשנאזין, נצפה או נמשש את העבודות של אמני הדאדא. הגירויים הם בלתי צפויים, הסדר בלתי מקובל, העצמה גבוהה, הבלבול רב, קיים קושי להבין ולצפות את הסביבה. אנחנו נכנסים לאי-שקט, זזים באי-נוחות, מתנגדים, אוטמים את אוזנינו, עוצמים את עינינו, לעתים צועקים ודוחפים ומנסים להעלים את הגירוי הצורמני והמציק – כפי שעושים הילדים עם רגישות היתר במערכות התחושה השונות.

אמני ה'דאדא' רצו לזעזע, להיות פרובוקטיביים, להיות ה'ילדים הרעים' בתקופתם. ההתנהגות של הילדים עם רגישות היתר, המנסים להעלים את הגירוי המאיים והלא נעים היא דומה – הם זזים כל הזמן, מחפשים תנוחה נוחה יותר, תוקפים ומעליבים את מי שמתקרב אליהם, ונכנסים להתקפי זעם כשעומס הגירויים בלתי נסבל. המשפחה, החברה ומערכת החינוך מתייחסות אליהם כאל ילדים בעייתיים – כפי שהתייחסו לאמני ה'דאדא'. הדאדאיזם סבר שיש לברוא את העולם מחדש, ללא סדר והיגיון – באקראי, מתוך תקווה אוטופית לעולם טוב יותר ללא מלחמות. הילדים עם הקשיים בוויסות החושי חווים עולם לא מובן, מאיים, ללא סדר והיגיון. אם נבין שהתנהגותם מונעת מחרדה, חוסר מציאת סדר והיגיון בעולם הסובב אותם בגלל חשש מהגירויים ה'תוקפים' אותם, ולא מרצון להתנגד או 'להרגיז', יהיה לנו קל יותר להבין אותם ולקבל אותם.

ב. **טיפול בילדים עם תת-תגובתיות לגירויים (Sensory Under Responsivity):** כפי שצוין, הקבוצה הזו מתחלקת לשני 'טיפוסים':

1. **בעלי רישום נמוך:** אלו ילדים שלא מבחינים או 'רושמים' את המידע התחושי הנכנס. הם שקטים ופסיביים, לא מגיבים לגירויים בעלי עצמה אופיינית בסביבתם. הם נראים מכונסים בעצמם, אדישים או מנומנמים וקשה ליצור אתם קשר. הם זקוקים לקלט בולט ובעל עצמה רבה כדי להיות מעורבים באופן פעיל בסביבה.

2. **חיפוש חושי (Sensory Seeking Craving):** ילדים עם תבנית זו מחפשים גירויים באופן אקטיבי או משתוקקים לגרייה סנסורית, ונראה שיש להם דחף שלא ניתן למילוי לקלט סנסורי במגוון ערוצים. הם נוטים להיות בתנועה מתמדת, מתנגשים, נתקלים וקופצים, מאזינים למוסיקה וטלוויזיה בעצמות גבוהות, עשויים לחפש התנסויות של טעם או ריח בעלות עצמה גדולה. למרות החיפוש המתמיד הם מתקשים לספק את הצורך שלהם בגרייה מתמדת והתנהגותם עלולה להיות לא מאורגנת (קרנוביץ, 2007; Miller et al., 2004). ניתן להשתמש ביצירות מזרם הדאדא לטיפול בילדים עם הרישום הסנסורי הנמוך (תת-רגישות או חיפוש גירויים) כדי להעצים את הגירויים שהם נתקלים בהם ולחדור דרך 'קליפתם', תוך שילובן ב'דיאטה הסנסורית'.

מטרות הדיאטה הסנסורית בקרב כל הילדים עם הקשיים בעיבוד החושי הן:

1. ליצור השפעה אינטנסיבית של גירויים מווסתים על המערכת הסנסורית באופן שיעודדו אותה לווסת את עצמה באופן יעיל יותר, בהדרגה.
2. להעלות את המודעות של הילד לצרכים שלו ולאפשר לו לפעול עצמאית כדי לסייע לעצמו במצבים של חוסר איזון.
3. לתת לאנשים המשמעותיים בסביבה של הילד כלים שיאפשרו לו להגיע לאיזון ולעודד אותו לעצמאות.

לכאורה, יש ניגוד בין המטרות של אמנות הדאדא – לזעזע, להכניס ל'אי-שקט' – ובין מטרות הטיפול בילדים עם קשיים בעיבוד החושי – להגיע לאיזון ולוויסות. אולם נוכל לגייס את הגירויים העצמתיים בערוצים השונים: החזותי, השמיעתי, המישושי (טקטילי), להפגזת המוח הלא מאוזן של הילדים עם תת-הרגישות ודווקא על ידי כך להוביל אותם לאיזון.

בערוץ השמיעתי נוכל להשמיע להם קולות רמים, צורמים, בלתי צפויים, מוסיקה פוטוריסטית (מוסיקת רעש), הפקת רעש שנובע משימוש בכלים שאינם כלי נגינה מסורתיים, כגון תיבות, מברשות, מקלות ומטאטאים, תוך צריחת הברות חסרות פשר.

בערוץ החזותי: נציג בפניהם יצירות המורכבות מגושי צבע חזקים, בולטים ולא הרמוניים.

בערוץ המישושי: נאפשר חקירה של יצירות או קולז'ים העשויים מחומרים שונים בעלי מרקם גס – צמר פלדה, ספוגיות ניקיון (סקוטש), נייר זכוכית, נייר עיתון ועץ. הילדים עם תת-הרגישות יקלטו את הגירויים וישתתפו בנעשה בסביבתם – בכיתה או בבית. הילדים ה'מחפשים' יקבלו גירויים עצמתיים שימלאו את הצורך העז שלהם לחוש, ויאפשרו להם להתמקד בלמידה, יצירת קשרים חברתיים או משחק.

סיכום

במאמר זה תיארתי את המאפיינים של הילדים עם הקשיים בוויסות החושי, התנהגותם והטיפול בהם. בהמשך סקרתי את התפתחות הדאדאיזם, הגורמים הסביבתיים פוליטיים והתפיסות האמנותיות שהשפיעו עליו, המאפיינים שלו בתחומי היצירה השונים ותגובת הקהל ליצירות של אסכולה זו.

ניסיתי להיעזר ב'דאדאיזם' כדי להסביר את תחושת הילדים עם רגישות היתר בחושים השונים

ולהראות כיצד שימוש ביצירות מאסכולה זו יכול לעזור לילדים עם תת-רגישות תחושתית ולסייע לשלבם בכיתה בצורה מיטבית.

קשיים בוויסות החושי משפיעים על כל ההיבטים של חיי הילדים הללו ומופיעים בקרב 5%-16.5% מהאוכלוסייה הטיפוסית של ילדים בגיל הגן ובית הספר, בדרגות חומרה שונות, ומשתמע מכך שבכל כיתה לומדים כשלושה ילדים עם קשיים כאלה. הבנת עולמם של הילדים הללו וטיפול בהם יאפשרו להם להגיע לאיכות חיים טובה יותר, לממש את הפוטנציאל האישי שלהם ולהשתלב טוב יותר בכל המסגרות – במשפחה, בלימודים, בעבודה, בחברה ובקהילה.

רשימת מקורות

- אמונס, פ"ג ומקינדרי אנדרסון, ל' (2008). **לקויות סנסוריות** (ד' איזנברג, מתרגמת). קרית ביאליק: אח. ארד, א' (2008). ויסות תחושתית בשגרת היום של ילדים על הספקטרום האוטיסטי. בתוך ל"ר יעקב וא' לבון (עורכות), **הרצאות נבחרות על אוטיזם** (עמ' 10-21). תל-אביב: אי.אל.אף. ליגות בע"מ.
- ארון, א' (2012). **ילד רגיש מאוד: לעזור לילדינו לצמוח כשהעולם מציף אותם** (י' ברלב, מתרגמת). רמת-גן: פוקס. יוכמן, א', טבקמן, מ', בוני, א', גל, ע' ופרוש, ש' (2015). ריפוי בעיסוק בקרב אוכלוסייה עם הפרעות ויסות חושי SMD (sensory modulation disorder) לאורך החיים. **IJOT: כתב עת ישראלי לריפוי בעיסוק**, 7(1), 12-7.
- גל, ע' (2008). הפרעות סנסוריות בקרב ילדים על הספקטרום האוטיסטי. בתוך ל"ר יעקב וא' לבון (עורכות), **הרצאות נבחרות על אוטיזם** (עמ' 1-9). תל-אביב: אי.אל.אף. ליגות בע"מ.
- דאן, ו' (2010). **לחיות דרך החושים: להבין את החושים שלכם** (י' דלסקי-כהן, מתרגמת). קרית ביאליק: אח. האן-מרקוביץ, ג' (1993). **ילד, מה הוא צריך**. תל-אביב: אחיאסף.
- הדס, נ' (2002). **עיונים באמנות המאה העשרים**. תל-אביב: אורט ישראל.
- הרשב, ב' (עורך). (2001). **מאניפסטים של מודרניזם** (מהדורה שנייה, מורחבת ומתוקנת). ירושלים: כרמל.
- ילון-חיימוביץ, ש', נוטה, א' ומזור, נ' (עורכות). (2006). **מרחב ותהליך העשייה המקצועית בריפוי בעיסוק בישראל**. תל-אביב: עמותה ישראלית לריפוי בעיסוק.
- עמוסי, ר' וירון, א' (עורכות). (1992). **דאדא וסוריאליזם בצרפת: אנתולוגיה**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- לויאן-אלול, נ' וכרמון, ס' (2008). **חושים ומפגשים בתנועה**. תל-אביב: ליאור.
- קרנוביץ, ק"ס (2007). **הילד הלא מתואם** (ל' ברקת, מתרגמת). חיפה: אמציה.
- Ayres, A. J. (1973). *Sensory integration and learning disorders*. Los Angeles, CA: Western Psychological Services.
- Dunn, W. (2006). *Sensory profile school companion*. San Antonio, TX: Psychological Corporation.
- Miller, L. J., Anzalone, M. E., Lane, S. J., Cermak, S. A., & Osten, E. T. (2007). Concept evolution in sensory integration: A proposed nosology for diagnosis. *American Journal of Occupational Therapy*, 61(2), 135-140.
- Miller, L. J., Cermak, S. A., Lane, S., Anzalone, M. E., & Koomar, J. A. (2004). Position statement on terminology related to sensory integration dysfunction. *S. I. Focus magazine, Summer*, 6-8.
- Miller, L. J., Fuller, D. S., & Roetenberg, J. (2014). *Sensational kids: Hope and help for children with sensory processing disorder* (rev. ed.). New York: A Perigee Book.